

Landboreformerne på Københavns Universitets fæstegods

Landboreformerne førte mange radikale ændringer med sig for både landets godsejere og bønder. Men for universitetets professorer, som var godsejere på universitetets fæstegods, fik reformerne ekstra store konsekvenser. Allerede da de første reformer skulle gennemføres, stod det klart for professorerne, at dette kunne ændre deres meget fordelagtige økonomiske forhold. Derfor indledte de en indædt kamp imod alle landboreformer. En kamp, som også fik konsekvenser for de fæstebønder, som hørte under universitetet.

Indledning

I næsten 350 år var Københavns Universitets økonomiske grundlag fæstegods. Godset var strøgods, som lå spredt rundt i de sjællandske landsbyer. I mange kilder bliver universitetets gods omtalt som ét samlet gods. Men det var opdelt og havde forskellige formål. Den del af universitetets gods, som blev benævnt *procuratorier* og *præbender*, gik fortrinsvis til professorernes lønninger, mens *kommunitetet* bl.a. dækkede Regensens udgifter. De enkelte professorer drev selv det fæstegods, som var henlagt til at dække præcis deres aflønning. Kommunitetet havde en særskilt ledelse, som dog fortrinsvis bestod af professorer. Det er derfor nærliggende at antage, at universitetets professorer havde interesse i at drive fæstegodset, så de personligt fik det størst mulige udbytte.

Ledelsen af universitetets gods adskilte sig markant fra de traditionelle godser. Men var forholdene for universitetets fæstebønders anderledes end for landets øvrige fæstebønder? Ja, der var forskelle og under landboreformerne blev disse forskelle meget tydelige. Jeg vil derfor i denne artikel følge nogle universitetsbønder i Kundby sogn under landboreformerne og gennem dem illustrere hvilke konsekvenser, professorernes modstand mod reformerne fik.

Procuratorier, præbenderne, corpora og kommunitet

Universitetets fæstegods var som nævnt opdelt i procuratorier, præbenderne og kommunitetet. Procuratorier og præbenderne blev også tilsammen kaldt corpora.

Procuratorier

I slutningen af 1500-tallet blev der skænket gods til universitet, som ikke var øremærket til professorlønninger. Dette var universitetets fællesgods. Men i

løbet af 1600-tallet blev fællesgodset opdelt i portioner og fordelt mellem professorerne. Dette blev betegnet som procuratorier. Det eneste gods, der blev tilbage under fælles forvaltning var det jyske gods og næsten udelukkende skove og søer på det sjællandske gods.

Præbenderne

Præbende var den indtægt, som var henlagt til den enkelte lærestol ved universitetet. Værdien af disse præbender varierede, og det kunne derfor være attraktivt for en professor at skifte lærestol for derved at opnå en større indtægt.

Corpora

Et procuratorie og præbende udgjorde tilsammen et corpus. Hver professorer havde et corpus, og udbyttet fra disse godskomplekser udgjorde professorens løn. Professorerne kunne selv administrere hele sit corpora eller vælge at ansætte en foged til at varetage driften. Konsistorium valgte dog i 1700-tallet at inddele det sjællandske gods i tre fogeddistrikter, og en væsentlig del af administrationen blev varetaget af disse fogeder. I slutningen af 1700-tallet omfattede corpora- og fællesgodset ca. 400 fæstegårde og næsten 300 huse med jord.¹

Kommunitetet

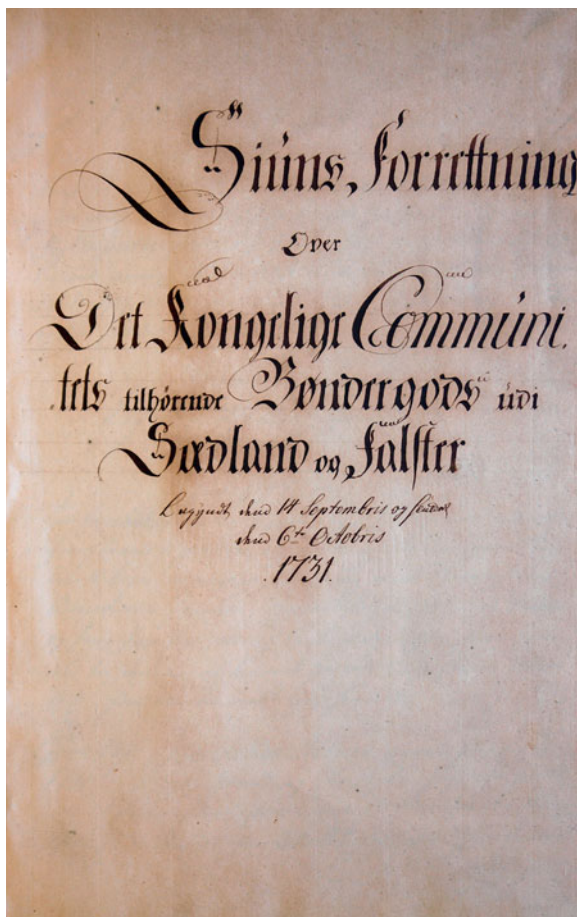
Med inspiration fra la Sorbonne i Paris oprettede Frederik II i Danmark kommunitetet, »*hvor trængende Skolarer kunde finde Bolig og underhold*«. ² Kommunitetet var principielt set en selvstændig stiftelse, men i realiteten var den tæt knyttet til universitetet, nærmest som en del af det. Kommunitetet drev Regensen og bospiste størstedelen af de studerende. Uden universitetet gav kommunitetet derfor ingen mening. Kommunitetet gav desuden overskud, som jævnlige blev brugt til at dække nogle af universitetets øvrige udgifter. I 1787 havde kommunitetet 27 fæstebønder i Roskilde amt, ti i Antvorskov amt, to i Tyggevalde amt, to i Vordingborg amt og endelig hele 118 fæstebønder i Holbæk amt.³

Kundby sogn

En del kommunitetet og universitetets fæstegårde var placeret i Kundby sogn. Sognet ligger i Tudse herred i Holbæk amt og omfattede udover Kundby også landsbyerne Sandby, Torslunde, Trønninge og Marke. Omkring 1770 var der i Kundby by 20 gårde, i Trønninge 12, Sandby 15, Torslunde ti og Marke 15. En gennemgang af jordebøgerne fra de vestsjællandske godser og hartkornsspecifikationerne fra Holbæk amtstue viser, at 12 godsejere i 1700-tallet havde jurisdiktion over besiddelser i Kundby sogn. I Kundby sogn havde kommunitetet

i alt fem gårde og universitetet ni. Derudover var sognet domineret af Agger-voldsgods og godset Vognserup, som var en del af baroniet Løvenborg.

Oplysningerne om dele af universitetsgodset i Kundby sogn er meget spar-somme. Det skyldes, at universitetets ni gårde i Kundby sogn var præbende-gods, der var knyttet til universitetets lærestole. Her var det den enkelte pro-fessor, som udstedte fæstebreve og førte regnskab, og det var derfor ikke en del af universitetets arkiv. Langt flere oplysninger har vi om kommunitetets fæste-bønder i Kundby sogn, som vil være artiklens fokus. Ved 1700-tallet begyndelse hørte gård nr. 3,4,5,6 og to husmænd i Kundby by under kommunitetet, og i Torslunde var gård nr. 6 og 10 kommunitetsbønder.

Figur 1. Synsforretning over kommunitetsgodset. Rigsarkivet. Foto: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster & Bornholm

Universitetet og landboreformerne

Med corporasystemets indførelse havde professorerne fået et lønningssystem, der mod slutningen af 1700-tallet viste sig at være særdeles fordelagtigt. Den naturalieafløsning, der skete gennem bøndergodset, gav professorerne mulighed for at få størst muligt udbytte af de stadigt voksende kornpriser. Det hang sammen med, at kornpriserne steg kraftigere end prisen på de fornødenheder, de skulle købe for indtægterne af kornsølget.

På samme tid var statsmagten begyndt at indføre landboreformer. En gennemførelse af stort set alle landboreformer forudsatte imidlertid, at corporasystemet blev ophævet. Derfor mødte landboreformerne stor modstand fra universitetets side. En ændring af universitetsgodsets opbygning ville uden tvivl komme selve universitetet og undervisningen til gode. Men universitetets ledelse, konsistorium, bestod af professorer, som alle var corporabesiddere. Derfor var det i højere grad professorernes end universitetets interesser, der blev varetaget.

Allerede ved den første nedsættelse af "Kommissionen til Landvæsenets Forbedring" i 1757 var universitetets gods på dagsordenen. I punkt 12 hedder det, at kommissionen skulle undersøge, »*hvorledes det almindelige Strøegods, som tilhører publique Stiftelser, kunde selges på offentlig Auction*«. ⁴ Det langsigtede mål var, at få reduceret antallet af lodsejere. På lang sigt ville det gøre det lettere at gennemføre en ophævelse af jordfællesskabet, fordi der var færre interesser, der skulle varetages i de enkelte landsbyer. Tanken var, at universitetets og kommunitetets gårde skulle overlades til en af de store godsejere i det pågældende landsbyfællesskab. Til erstatning for det afståede gods skulle de offentlige stiftelser have tildelt »*den nu havende sædvanlige Indkomst*« ⁵ med fuld sikkerhed i andet jordegods. ⁵ Formuleringen var ganske vist uklar, men målet var uden tvivl, at stiftelsesgodserne kunne få en pengeerstatning for deres naturalieindkomst. Erstatningen skulle udformes som prioritet i jordegods. Dette var det første angreb mod corporasystemet. Snart indkom der ti begæring fra godsejere, som i henhold til forordningen af 1758 angående fællesskabets ophævelse ønskede gods fra universitetet. Universitetets konsistorium sendte et 17 sider langt modsvar til Landvæsenkommissionen. Heri henvises der til, at størstedelen af universitetets gods var under klausuler fra Frederik II og Christian IV, hvoraf det fremgår, at Guds evige hævn, straf og vrede rammer dem, der gjorde noget imod fundatsernes ordlyd. ⁶

I 1759 blev der nedsat en separat kommission, som fik til opgave at behandle problemerne med stiftelsesgodserne. Også denne kommission modtog en lang række argumenter fra konsistorium om, at universitetets gods ikke måtte røres. Hermed havde konsistorium købt sig tid. Det betød dog ikke, at Landvæsenkommissionen havde opgivet sit forehavende. I 1760 bad kommissionen om jor-

debøger over både kommunitetet og universitetets jordegods. Disse jordebøger blev over et år senere indsendt til kommissionen efter adskillige rykkerbreve. Jordebøgerne skulle bl.a. bruges til at gennemføre kommissionens plan om at mageskifte universitetsgodset med krongodset i Nordsjælland. Denne plan lykkes ikke. Herefter fik universitetet tilsyneladende fred i nogle år.

Ved generallandvæsenskollegiets oprettelse april 1768 kom der igen fokus på universitetets gods. En af generallandvæsenskollegiets opgaver var at arbejde for fæstegodsets overgang til selveje eller arvefæste. De offentlige stiftelser og krongodset blev opfordret til at foregå med et godt eksempel ved at indføre selveje eller arvefæste. De private godser skulle dermed opmuntres til at følge de gode eksempler.

Arvefæste harmonerede fint med corporasystemet, hvorimod selveje ville give en kapitalisering af formuen og dermed true corporasystemet. Derfor var det vigtigt for professorerne at bibeholde arvefæstet. Generallandvæsenskollegiet måtte rykke konsistorium for et svar på, hvordan det gik med at gennemføre forordningen. Først i maj 1771 kom konsistoriums svar. De forsikrer, at de bestemt ikke har noget imod forordningen, men, at de »*strax efter at Forordningen var udkommen idelig havde tilspurgt mange af vores Bønder, om de forlangede nye Fæstebreve i Conformite med Forordningen*«. ⁷ Dette havde bønderne ikke ønsket. De havde allerede arvefæste og frygtede, at de som selvejere ikke havde nogen husbond til at beskytte og hjælpe sig, når der indtraf ulykkelige omstændigheder. ⁸ Det er ikke usandsynligt, at flere bønder fandt en vis tryghed i arvefæstet. Det stillede store krav til fæstebonden at overgå fra arvefæste til selvejer. Han skulle planlægge sine indtægter i forhold til sine udgifter og stå igennem kriser uden, som tidligere, at have mulighed for at hente hjælp hos godsejeren.

Herefter skete der ikke meget på reformfronten i nogen år. Landvæsenskommissionen gjorde uden held et nyt forsøg på at mageskifte krongodset i Nordsjælland med universitetsgodset. Men i 1784 blev den såkaldte lille landbokommission nedsat.

I 1790 påbegyndtes arbejdet med at udforme en arvefæsteformular, som kunne bruges på universitetets og kommunitetets godser. Under dette arbejde bragte universitetets patron, Frederik Christian, spørgsmålet om indførelse af landbrugstekniske forbedringer på universitetsgodset på banen. Frederik Christian fik konsistorium til at acceptere en plan om at nedsætte en kommission til at gennemføre foranstaltninger, som ville øge indtægterne af godset. ⁹ Rentekammeret ¹⁰ skulle overtage administrationen, mens selve forbedringerne blev udført. Professorerne ville få udbetalt lønninger, der svarede til deres gennemsnitlige indtægt i de sidste ti år. Efter forbedringerne skulle godset leveres tilbage, så de øgede indtægter udelukkende kom universitetet til gode,

og professorerne ikke kom til at lide personlige tab. Efter en lang række forhandlinger forelå den endelige plan 2. maj 1795. Den omfattede 18 punkter. De vigtigste punkter var, at gårde, som endnu ikke var udskiftet, skulle udskiftes, og at gårde, som skulle udflyttes, fik hjælp til udflytningen. Der skulle opsættes hegn, og jordløse huse skulle så vidt muligt tildeles jord.¹¹ Det skulle vurderes om de enkelte jorder behøvede grundforbedring, og om der skulle udbetales økonomiske hjælp hertil. Også ejendomsforholdene over fæstegårdene var taget med. Når de ovenstående punkter var opfyldt, skulle der »*Derefter gives saavel Gaard- som Huusmændene Arvefæste og Eiendomsskiøder paa deres Gaarde og Huuse efterhaanden som de forlange det*«. ¹² Endelig skulle universitetets og kommunitetets tiender ændres til en afgift for tiendeyderne.

Den 18 punkter lange plan pillede ikke direkte ved corporas opbygning. Konsistorium ville stadig ikke, på trods af stort pres, acceptere den sidste del af reformerne, som betød af corpora skulle afskaffes. Derfor gennemførtes denne del ved et dekret. Den 25. november 1796 resolverede kongen, at de corpora, der herefter blev ledige, skulle overgå til fælles administration, og de professorer, der fremover blev ansat, ville blive aflønnet med en fast pengeløn.¹³ Det fremgår af ”Patronenes Promemoria” af 29. december 1796, at professorerne ikke havde mulighed for at undgå denne opløsning af corpora. »*Til slutningen anførte Kommissionerne, at de i Medhold af sidste Fundats andsatte Professores extraordinarii ingen Rettighed have som kunde gjøre hinder i Udførelsen af dette Forslag, Til Bevis anføres Fundatseus 1 Cap. § 17*«. ¹⁴

Endelig, 38 år efter de første reformplaner for universitetsgodset blev fremlagt, var der lagt en plan for godsets fremtid, og udførelsen af denne plan blev nu påbegyndt.

Landboreformerne føres ud i livet

Udskiftning og udflytning

Det første punkt på ”Planen til en bedre Indretning af Universitetets og Communitetets Jordegods og Tiender” var udskiftning. En del af universitetets gods var allerede udskiftet. Ikke på konsistoriums initiativ, men på grund af den skærpede lovgivning, især i 1776 og 1781. Den gjorde, at en lodsejer direkte kunne forlange af de øvrige lodsejere, at jorden skulle udskiftes. Til trods for dette blev det besluttet, at »*alle Jorderne taxeres saavel i de endnu uudskiftede Byer, som i de allerede udskiftede Lodder, under en heri kyndig Landinspektørs Bestyrelse*«. ¹⁵ Dermed blev der taget højde for, at tidligere dårligt udførte udskiftninger kunne gøres om. Men takseringen af jorden skulle også bruges til at beregne arvefæsteafgifterne. Landinspektøren fik besked på at sørge for, at bønderne fik samlet deres gårde i en så »*bequem Figur*« som muligt. Dette gjaldt både uudskiftede gårde og gårde, som allerede var udskiftet.

Ved de første udskiftninger havde mange af universitetets fæstebønder fået en dårlig udskiftning, da universitetet kun i meget begrænset omfang havde forsøgt at påvirke udskiftningen til fordel for deres fæstebønder. Det forsøgte man nu at råde bod på. Kommissionen var klar over, at »især de mangfoldige fremmede Lodseieres forskellige Paastand her kan have forvoldet, at Loderne ved disse Udskiftninger ikke altid have faaet saa god en Figur, som Administratioene gierne havde ønsket«. ¹⁶ Man var derfor indstillet på, at der skulle gøres en indsats for at skabe bedre mageskifter på de allerede udskiftede jorder. De dårlige udflytninger har uden tvivl været et problem. Ved de første udflytninger, som skete rundt om i landet, var godsejerne mindre villige til at udflytte gårde og betale omkostningerne derved. Mange bønder ville også helst blive i landsbyen.

I 1790 var to tredjedele af universitetsgodset udskiftet med andre lodsejere, og halvdelen af dette, altså en tredjedele af hele godset, var udskiftet mellem fæsterne. ¹⁷ Men der var stor forskel på universitetets og kommunitetets gods. I 1792 var kommunitetets gods næsten færdigudskiftet både mellem andre lodsejere og bønderne, men der var stadig lang vej igen på universitetsgodset. ¹⁸

Der, hvor det var nødvendigt at udflytte gårdene, blev der opsat faste regler for, hvordan det skulle ske og hvilken hjælp, der skulle ydes bønderne i den forbindelse. Den forholdsvis detaljerede plan fastsatte f.eks., at »stuelængden helst sættes mod Sonden med Vinduer, saavel til Haven som til Gaarden«. ¹⁹ Fagenes størrelse blev foreskrevet, alt efter om det var stald eller lo. Mange af disse udflytninger blev foretaget samtidig med udskiftningerne. I 1805 anslås det, at ca. 120 gårde på universitetsgodset var udflyttet. ²⁰ Set i forhold til, at der på universitetets gods var omkring 400 gårde, svarer dette til en udflytningsprocent på ca. 30. De 120 udflytninger var dog kun de, der var sket ved kommissionens medvirken, efter universitetets plan for udførelsen af landboreformerne blev sat i værk i 1795. Der var også udflyttet gårde på universitetsgodset, inden kommissionen gik i gang med at føre planen ud i livet. Dertil kommer, at nogle af de gårde, som var blevet udflyttet før 1795, tæller med i de 120 gårde. Det skyldes, at de ikke var blevet udskiftet og udflyttet optimalt og derfor ved kommissionens hjælp fik en bedre løsning.

Når det gælder antallet af udflyttede gårde, er det derfor ikke så lige til at sammenligne kommunitetets gods og coporagodset med de ordinære godser. Ifølge Fridlev Skrubbeltrang var udflytningsprocenten ca. 41, før landbokommissionen tog fat og bl.a. forøgede hjælpen ved udflytningen. Derefter lå den på ca. 45 %, i nogle områder væsentligt højere. ²¹

I begyndelsen af 1800-tallet var 60 af kommunitetets 121 fæstegårde blevet udflyttet. ²² Det svarer til en udflytningsprocent på ca. 50. Hvorfor udflytningsprocenten tilsyneladende er lidt højere på kommunitetet end på det øvrige universitetsgods og hos de ordinære godser er svært at give et klart svar på.

Hegning og grøfter

Det var vigtigt, at jordlodderne blev indhegnet. Både de marker, som blev drevet efter trevangsbruget og de, som fulgte kobbelbruget. For kobbelbrugets vedkommende var det nødvendigt, at hver mark blev indhegnet (kobbel = indhegning), da de alle mindst to gange i rotationen kom til at ligge med afgrøder op til en græsmark, hvor der gik kreaturer. Selvom der ikke var indført kobbelbrug på coporagodset og kommunitetsgodset i slutningen af 1700-tallet, blev der også opsat hegn på dets fæstejorder.²³ Hele planen for gennemførelsen af landboreformerne på universitetets og kommunitetets gods bærer præg af, at man ønskede at bygge på erfaringer fra bl.a. krongodset i Frederiksborg og Kornborg amter. Derfor bruges sætningen »*efter de paa Frederiksborg og Kornborg Amter bestemte regler*« gang på gang i universitetets plan. Det gjaldt også hegningen. Om hegningen i Odsherred skriver landøkonom G. Begtrup i sin *Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand i Danmark* fra 1803, at »*Odsherred har i Særdeleshed udmærket sig ved sine Indhegninger, baade i henseende til Mængde, Tidens Korthed, og deres Godhed. Hertil har den Bønderne tilstaaede Hegningshielp og udsatte Præmier ikke lidt bidraget*«. ²⁴ Dette havde man også observeret på universitetetsgodset. Universitetet valgte derfor at yde hegningshjælp til fæstebønderne.²⁵ Universitetet var dog ikke blind for, at denne pengehjælp kunne misbruges, der skulle derfor observeres »*med mueligt Tilsyn, at dette Arbeide saavel som alt andet, hvortil Bønderne erholde Pengehielp, vorder forsvarligen giort*«. ²⁶ Lykkedes det så at føre denne plan om hegning ud i livet? Det fremgår af en opgørelse i begyndelsen af 1800-tallet, at der på universitetet og kommunitetets jorder var bygget ca. 32 km stendiger og gravet ca. 130 km skelgrøfter med tilhørende diger på kommissionens bekostning.²⁷ Det lyder umiddelbart imponerende. Men kommunitetets jordegods udgjorde godt 998 tønder hartkorn, som var opdelt i 121 gårde og 158 husmandssteder, hvoraf de 114 havde jordlodder. Universitetets bøndergods udgjorde godt 3369 tønder hartkorn²⁸. Vi har ikke helt præcise oplysninger om hvor mange gårde, der på dette tidspunkt var på universitets gods og på tiendegodset, men et overslag ligger på ca. 400 fæstegård.²⁹ De 130 km skelgrøfter var derfor ikke så imponerende endda.

Grundforbedring

I planen for ”En bedre Indretning af Universitetets og Communitetets Jordegods” står der om grundforbedringen:

»*Al betydelig Grundforbedring taxeres paa alle Lodderne, som trænger dertil, saavel de allerede udskiftede, som de der herefter udskiftes, og Grundforbedrings-Pengehielpen beregnes af Landinspectøren for hver Gaard- og Hussmand*

*til unyttig Kats og Træstøds Bortrydning, til de nødvendige og betydelige Vandgrøfter til skadende Vands Afledning, samt til Steenkister ec. Alt efter samme Grundregler, som paa de to Amter og Sorø Gods».*³⁰

Det var nødvendigt. Ikke blot skulle det forbedre universitetsgodsets jorder, det var også en forudsætning for udskiftningen. Herved kunne der nemlig ydes en vis kompensation til de bønder, som ved udskiftningen fik tillagt jord af dårlig kvalitet.

Der var meget stor forskel på behovet for grundforbedring på Sjælland. Begtrup skriver om Holbæk amt: »*Holbeks Amt har i det hele en meget god Jordbund, men det er ikke saavel opdyrket, som tilgrænsende Roskilde Amt*«. ³¹ Dette afspejles også i de grundforbedringer, som måtte udføres med hjælp fra universitetet. I 1801 var der gravet 77 km større vandgrøfter. 42 % af disse grøfter var gravet i Holbæk/Sorø amter og 17 % i København/Roskilde amter, selvom det var det største distrikt. ³² Dette dækkede imidlertid kun over de vandgrøfter, som var gravet under kommissionen. Hertil kommer de grøfter, som var blevet gravet, inden kommissionen kom ind i billedet. Hvor meget, det har drejet sig om, er svært at vurdere, men der er uden tvivl også blevet gravet vandgrøfter i forbindelse med flere af de udskiftninger, som blevet udført, inden kommissionen kom ind i billedet. Specielt for kommunitetets vedkommende.

Husmændene

Ligesom på de ordinære godser var der også på universitetsgodset en del husmænd uden jord. Dem forsøgte man at tilgodese ved gennemførelsen af "Planene til en bedre indretning af Universitetets og Communitetets jordegods". De jordløse huse skulle, der hvor det var muligt, forsynes med jord. ³³ Det betød i de uudskiftede byer, at bønderne på de belejligste steder i markerne skulle afsætte ligeså mange huslodder, som der var gårdslodder. Huslodderne skulle være på halvanden tønderland af den bedste jord og i de tilfælde, hvor jorden ikke var god, skulle lodden være på 3-4 tønderland. Til gengæld skulle husmanden hvert år betale fire rigsdaler til den bonde, som havde afgivet jorden. Dog fandtes der gårdslodder, som var for små eller ringe til, at de kunne tåle at miste jord til huslodder. I de tilfælde blev det op til landinspektøren at afgøre, hvad der skulle ske. ³⁴

Langt mere kompliceret var det i de tilfælde, hvor universitetsgodsets fæstegods allerede var udskiftet. Endnu engang blev det overladt til landinspektøren at klare den sag, skønt man på forhånd var klar over, at det næsten ville være umuligt at skaffe jord til de jordløse husmænd i allerede udskiftede landsbyer. Et forslag gik på, at det kunne vurderes, om det var mulig at skaffe jord til husmændene, når en gård blev fæsteledig.

Det har især været på kommunitetet, at husmændene har manglet jord, da en meget stor del af kommunitetet jo allerede var udskiftet, da universitetets plan skulle føres ud i livet.

For husmændene på skolegodset fik det derfor stor betydning, at universitetets gennemførelse af landboreformerne først blev iværksat i 1790'erne.

Konsekvensen af en sen gennemførelse af landboreformerne

Ifølge rektor ved universitetet var der store fordele ved den sene gennemførelse af landboreformerne. I 1795 holdt den afgangende rektor Jacob Baden en tale, hvor han omtalte reformerne. Han beskrev, hvordan det havde haft meget uheldige konsekvenser de steder, hvor reformerne var indført alt for hastigt. »Dog vogtede Universitetets Jorddrotter sig vel for at gøre sig skyldige i denne Bebrejdelse«. ³⁵ Det må man give Baden ret i. Universitetet forhastede sig bestemt ikke. Men Baden nævner ikke noget om, at det ikke skyldtes frygten for at lave fejl i indførelsen af reformerne, men snarere var et forsøg på at bevare corporagodset. Dog skal det ikke udelukkes, at universitetet rent faktisk fik glæde af andres erfaringer med indførelsen af reformerne.

Hvad angår de landbrugstekniske forbedringer var de på universitetsgodset forsinkede i forhold til andre godser. Det er meget svært at vurdere hvilken betydning, det har haft for den enkelte fæstebonde under universitetet og kommunitetet. Men det har haft stor indflydelse på universitetets økonomi. Spørgsmålet er, hvor stor betydning. »Kun ved gennemførelsen af de landbrugstekniske reformer, der satte bønderne i stand til at betale højere afgifter og derved øge universitetets udbytte af sit gods, og ved corporas afskaffelse, [...] blev universitetet i stand til at finansiere sin egen drift« skriver museumsdirektør Mogens Thøgersen i det store værk om Københavns Universitet fra 1980. ³⁶ Han fortsætter med at forklare, hvor nødvendige landboreformerne var for universitetet. Indtægten fra universitetets fæstegods med coporasystemet var i 1796 blot i stand til at aflønne 15 professorer. I perioden 1837 til 1847 var universitetet i stand til at lønne omkring 40 lærere samtidig med, at regnskaberne i disse år viste et nettooverskud. ³⁷ Ifølge professor Henning Matzens *Kjøbenhavns Universitetets Retshistorie* fra 1879 er regnestykket dog ikke helt så simpelt, som Thøgersen fremstiller det. Sandt er det ganske vist, at universitetet selv oppebar sine udgifter til lærelønninger fra 1737, men i årene fra ophævelsen af corpora frem til 1736 formåede universitetet ikke selv at dække sine udgifter og lærestabens forøgelse, det »muliggjordes nemlig aldeles ikke ved Universitetets egne Midler, men kun ved Bidrag uden fra, dels fra Statskassen, dels og i Særdeleshed fra Kommunitetet«. ³⁸ Men hvorfor havde kommunitetet mulighed for at række universitetet en økonomisk håndsrækning? Det skyldtes, at kommunitetet, længe før man overhovedet kendte til ordet landboreformer, havde haft et

klækkeligt overskud.³⁹ Dette fremgår også tydeligt af de regnskaber, prorektor Janson offentliggjorde i 1787.⁴⁰ Kommunitetets overskud kunne således ikke henføres til vellykkede landboreformer. Var kommunitetets fæstegods så bedre drevet end universitetets?

Grunden til, at kommunitetet havde mulighed for at give universitetet en økonomisk håndsrækning, var, at kommunitetet ikke led under de samme personlige interesser, som prægede corporagodset og den lille del, der var tilbage, af fællesgodset. Når det kommer til corporagodset, som professorerne selv administrerede, så kommer prorektor Janson kun med et overslag på, hvad indtægterne var af dette gods. Der hersker dog ingen tvivl om, at det gav et anseeligt overskud. Fællesgodsets regnskab endte også i plus. Forskellen på kommunitetsgodset og fælles- og corporagodset synes derfor udelukkende at handle om anvendelsen af godsets overskud. Overskuddet af fælleskassen blev hvert år delt imellem professorerne og var en del af deres lønninger. Også indtægterne for corporagodset gik til den enkelte professor. På kommunitetet var udgifterne derimod noget mere faste. Det drejede sig i høj grad om at dække udgifter til driften af Regensen. Når de faste udgifter var betalt, blev en meget stor del af overskuddet »udsat paa Rente«, hvilket var med til at øge kommunitetets kapital.⁴¹

Uden corporas ophævelse var det umuligt for universitetet at dække sine udgifter. Grunden til, at afkastet af universitetets gods i 1837 kunne betale lønninger til 40 lærer mod de tidligere 15, skyldtes ikke alene de landbrugstekniske forbedringer. Ophævelsen af corpora tvang professorerne til at give slip på deres særstilling, hvor de personligt fik overskuddet af universitetet gods, frem for at det gik til selve universitetet. Sammenspillet af de landbrugstekniske forbedringer og ophævelsen af corpora gjorde tilsammen, at universitetet selv blev i stand til at oppebære sine udgifter og løfte niveauet på undervisningen. Begge dele var et resultat af landboreformerne.

Har Matzen så uret, når han påpeger, at landboreformerne i begyndelsen ikke gjorde universitetet i stand til at dække de nødvendige udgifter? Nej, det er sandt, at universitetet fik støtte under omlægningen. Men Matzen glemmer en vigtig pointe. Ophævelsen af corpora blev ganske vist vedtaget i 1796, og samme år gik universitetet i gang med at gennemføre det. Fordi professorerne fik lov at beholde deres corpora indtil deres afgang eller død, blev det sidste corpora imidlertid først ophævet i 1831.⁴² Det var derfor først i 1830'erne, at de sidste strukturændringer faldt på plads. Det kan forklare, hvorfor universitetet først i dette årti var i stand til bære sine egne udgifter uden anden økonomisk støtte.

Landboreformerne i Kundby Sogn

De rigtige forudsætninger

Kundby sogn havde mange af de forudsætninger, der skulle til for at få en tidlig og succesfuld udskiftning. Først og fremmest var størstedelen af lodsejerne i Kundby sogn præget af initiativ og havde øje for de forbedringsmuligheder, der lå i de forskellige landboreformer, herunder udskiftningen. De var tilmed villige til at satse de større investeringer, som udskiftningerne og specielt udflytningerne krævede.

Udskiftningen i Kundby

Baroniet Løvenborg, der som tidligere nævnt havde besiddelser i Knudby Sogn, gjorde sine første erfaringer med udskiftningen allerede i 1772. Fra dette år findes en opmåling af Østrup. Det bliver bekræftet af Løvenskiold, som senere skrev: »Året 1772 blev Østrup by specielt udskiftet og hver man sin lod tildelt og indgravet, alt for min salige faders regning«. ⁴³ Denne udskiftning bar dog præg af de manglende erfaringer, så i 1819 blev byen omskiftet. ⁴⁴

Vognserups fæstebønder i Kundby blev allerede udskiftet i begyndelsen af 1780'erne. ⁴⁵ Landkommissionens oplysninger viser, at Aggersvolds fæstebønder lå i eget fællesskab indtil 1794. ⁴⁶ Men det fremgår af Aggervolds jordebog, at otte af godsets fæstegårde i Kundby sogn i 1788 var blevet udflyttet. ⁴⁷ Dette udelukker dog ikke, at der kan være mindre dele af Aggersvolds fæstegods, der først blev udskiftet i 1794. Men det viser med al tydelighed, hvor svært det er at fastsætte de præcise udskiftningstidspunkter for de enkelte landsbyer, da der findes mange og tit modstridende oplysninger om udskiftningerne.

Løvenskiold havde i Østrup lært, at udskiftning med ren stjerneform var en dårlig løsning. ⁴⁸ Derfor blev Kundby udskiftet i en kombineret stjerne- og blokform. 16 gårde blev udflyttet, og en enkelt gård blev nedlagt. Gårdnedlæggelsen blev gennemført for at skaffe jord til husmandssteder. I mange andre byer havde man ved udskiftningen ladet gårdmændene afstå jord til husmændene. Men i Kundby var gårdene små, »hvortil ikkun haves et tillæg af ungefær 30 tdr. land foruden engbund, så kan disse ikke tåle af afgive husjorder«. ⁴⁹ Det betød, at der, efter udskiftningen var afsluttet i Kundby, var 33 huse. Størstedelen af dem var med jord. Det skal ses i lyset af, at der inden udskiftningen var 28 huse, størstedelen af dem uden jord. ⁵⁰

Kommunitetets udskiftning i Kundby sogn

Af konsistoriums protester mod landboreformerne ses det, at deres modstand mod reformer både gælder kommunitetets gods og corporagods. ⁵¹ Man kunne derfor forvente, at kommunitetsgodset blev udskiftet forholdsvis sent i Kundby sogn. Men det holder på ingen måde stik.

Ifølge Landvæsenskommissionens oplysninger om udskiftningerne var kommunitetet i Kundby by uskiftet i 1783.⁵² Skødekort over kommunitetets gårde i Kundby fra omkring 1800-tallets begyndelse er de første klare kort, som viser kommunitetets udskiftninger i Kundby.⁵³ De oplysninger, som kortene ikke giver os, findes i kommunitetets jordebøger fra midten af 1780'erne og frem. Heraf fremgår det, at kommunitetets fæstebønder i »1782 udskiftet af fællesskab fra øvrige lodsejere«. De er også blevet »separatede af og adskillig fra hinanden indbyrdes, saa at enhver har faaet sin jord for sig«. Derudover havde gårdene også fået »lign hartkorn og lign afgifter«. ⁵⁴ Også kommunitetets udskiftning blev en kombineret stjerne- og blokudskiftning, men ingen af kommunitetets gårde i Kundby blev udflyttet. Det var ikke unikt for Kundby sogn, at kommunitetet blev forholdsvis tidligt udskiftet. I hele Tuse Herred gjaldt det, at alt kommunitetsgodset var udskiftet inden udgangen af 1780'erne.

Set i forhold til resten af landet var det en tidlig udskiftning. I 1792 var det på landsplan formodentlig kun en tiendedel af bøndergodset, som var helt udskiftet, og i 1807 var trefjerdedele af bøndergodset på øerne udskiftet.⁵⁵ Det har dog ikke nødvendigvis været på kommunitetets initiativ og med dets gode vilje, at fæstegodset i Kundby sogn blev udskiftet. Lovgivningen åbnede som tidligere nævnt mulighed for, at en lodsejer direkte kunne forlange af de øvrige lodsejere i området, at jorden skulle udskiftes.⁵⁶ Det kan derved have været af betydning, at kommunitetsbønderne i Kundby var omgivet af initiativrige lodsejere, og at kommunitetet formentlig har ligget under for et vist pres.

Det er sparsomt med oplysninger om udskiftningen på corporagodset. Ifølge indberetningerne var universitetsgodset i Sandby udskiftet i 1791. Når det kom til de ni universitetsgårde i Trønninge, kom initiativet til udskiftningen øjensynligt fra Løvenborg. Indberetningerne lyder på, at universitetsgodset i Trønninge blev udskiftet i 1783. At der er sket store ændringer i 1780'erne, fremgår også af jordebøgerne. Fra slutningen af 1780'erne fremgår det, at gård nr. 4 nu står som gård »nr. 4 og af 9«, hvilket tyder på, at gården har fået et jordtillæg af gård nr. 9. Gård nr. 5 er blevet delt i to, og der er derfor benævnt to gårde, som hver er halvdelen af nr. 5, og desuden har de fået tillæg af gård nr. 11. Også gård nr. 9 har fået del i jorden fra gård nr. 11. Det betyder ikke, at gård nr. 11 er blevet en lille gård. Med sine 17 hartkorn skiller den sig stadig ud fra de øvrige universitetsgårde i Trønninge, som i 1780'erne var blevet egaliseret, så de alle sammen fik hartkornsopgivelsen 8,4,2,2 7/10. Grunden til, at gård nr. 11 fortsat var en stor gård, er, at der formentlig var helt særlige forhold, der gjorde sig gældende. Under gård nr. 11 er der noteret med småt »og af 3th huuse«. Det tyder på, at gård nr. 11 havde fået placeret huslodder på sine jorde.⁵⁷

Generelt set haltede universitetets gods bag efter kommunitetet, når det gjaldt udskiftningen. I 1792 manglede en tredjedel af godset udskiftning med

andre lodsejere, mens to tredjedele manglede udskiftning bønderne imellem.⁵⁸ Det skyldtes bl.a. den forskel, der lå i administrationen af de to godser. Kommunitetet blev administreret af en direktion, og det var også denne, som førte landboreformerne ud i livet. Dertil kom, at kommunitetsgodset var betydelig mindre end universitetets fæstegods. Universitetsgodsets udskiftning blev yderligere kompliceret af, at de enkelte professorer skulle "aflevere" deres gods til den kommission, som var nedsat til at administrere godset, mens reformerne blev gennemført. Derfor var universitetets gods først færdigudskiftet i 1805.⁵⁹ Det skal understreges, at de generelle oplysninger dækker over meget store lokale forskelle. For ser man på landvæsenskommissionens dateringer og indberetninger, så ser universitets fæstegods i Holbæk Amt bestemt ikke ud til at halte bagefter med udskiftningerne. I Tuse Herred blev universitetsgårde udskiftet i årene 1783-1791. I Merløse Herred blev universitets gårde udskiftet i årene 1782-1794. I Ars Herred blev de få universitets bønder udskiftet i 1789. Løve Herreds universitetsbønder var udskiftet i årene 1782-1788. Det skal understreges, at en meget stor del af disse udskiftninger blev foretaget allerede i 1780'erne.⁶⁰

Jordforbedring og hegning

Som tidligere nævnt var Kundby sogn beriget med initiativrige lodsejere. Dette kunne også mærkes, når det kom til jordforbedring og ikke mindst hegning.

»Adskillige Lodsejere have ligeledes ved Hegningshielp og Præmier opmuntret deres Bønder til at hegne om deres lodder. Amtmanden, Baron Løvenskiold, er paa en fyrstelig Maade kommet hans Bønder til Hielp, i det han har ladet Stene sprengte paa egen Bekostning og ladet Stengjerder opføre af Holstener; siden efter har han givet sine Bønder 40 Skill. Pr. Favn, og nu da det er blevet mere almindeligt paa hans Godser, har han nedsat hegningshjelpen til 24 Skill. Pr Favn af dobbelte Steengjerder. Dog har ingen af Dens Lodsejere saa meget i den henseende udmærket sig, som den afdøde Konferensraad Hansen paa hans Gaard og Gods Frydendal i Holbeks Amt. I mange Aar lod ham paa egen Bekostning indhegne saa vel sine egne, som Bøndernes Marker med Steengjerder.«⁶¹

Hvad angår grundforbedring på kommunitetet og universitetets fæstegods i Kundby sogn, så blev planen for "En bedre Indretning af Universitetets og Kommunitetets Jordegods" ført ud i livet.⁶²

Økonomisk støtte til jordforbedring blev først og fremmest udbetalt for at give kompensation til de fæstebønder, som ved udskiftningen fik tillagt jord af dårlig kvalitet. F.eks. blev der ydet grundforbedringshjælp til kommunitetets fæstebønder i Torslunde. I kommunitetets "Carter" for Holbæk Amt fra 1800 er

der lavet et notat om grundforbedring ved kommunitetets fæstegåde og huse.⁶³ Hvilken grundforbedring, der præcis er tale om, fremgår ikke af kortene. Men noget kunne tyde på, at der var tale om en økonomisk håndsregning til hegn eller grøfter. Med rødt er der på kortene indtegnet nogle linjer, som er markeret med henholdsvis bogstav A, B, C, D. For hver af disse er der oplyst et antal favne. Ud fra de angivne favne er det udregnet hvor stor en pengesum, den pågældende fæstebonde eller husmand var berettiget til. Men som nævnt står der ikke, om det dækker over hegn eller grøfter. Det står blot under fællesbetegnelsen grundforbedring. Bonden Hans Christensen fik således udbetalt 15 rigsdaler og 36 skilling, mens alle husmændene under kommunitetet i Torslunde fik udbetalt mellem 2 og 6 rigsdaler.

I Kundby sogn blev først og fremmest hegning imellem kommunitetets jorde og de øvrige lodsejeres jorde gennemført. Det skete dog først en del år efter, at udskiftningen var overstået. Først i 1788, seks år efter, at udskiftningen af kommunitetsgodset var gennemført i Kundby, kom der påbud om, at der skulle opføres hegn rundt om bønderne Ole Christensen og Ole Larsens udflyttede jordlodder.⁶⁴ I alt skulle der opføres ca. 1357 favne hegn, der hvor de to kommunitetsbønders jordlodder havde skel mod de øvrige lodsejere. For Ole Larsen betød det, at det blev påbudt ham at opføre godt 302 favne hegn i skellet til Vognserup bonden Christen Jensens mark, ca. 93 favne hegn i skellet til Gislingeegaards hovmark, og endelig skulle han i skellet imellem hans egne og kommunitetsbonden Ole Christensens jorde opføre omkring 282 favne hegn. I alt skulle han opføre godt 678 favne hegn.⁶⁵

Resultatet af de gennemførte landboreformer

Driftsformer

På kommunitetsgodset fik det umiddelbart ikke den store indflydelse på driftsformen, at markerne var blevet udskiftet. I kortmateriale for kommunitetet i Kundby indtil 1800-tallet ses det, at gårdenes jorde er inddelt i tre cirka lige store marker. Det tyder på, at trevangsbruget fortsat efter udskiftningen har været driftsformen på kommunitetets fæstegårde.⁶⁶ Heller ikke hos fæstebønderne under de øvrige godser i Holbæk Amt var den »*planmæssige drift*« en selvfølge – faktisk tværtimod. Planmæssig drift var sjældent på bøndergodset i Holbæk Amt i 1821, idet det anføres, at en del bønder dyrkede jorden »*tåleligt*«. ⁶⁷

Omkring 1811 begynder der øjensynlig at ske noget på kommunitetsgodset i Kundby sogn. På skødekortene fra dette år er kommunitetsgårdenes marker fortsat opdelt i tre lige store marker. Men der er én undtagelse. På skødekortet for Bøvlingegaard i Kundby er der optegnet hele 11 marklodder.⁶⁸ Kommunitetet har derfor formentligt omkring 1811 langt om længe påbegyndt indførelsen

af kobbeldrift. Der skulle altså gå næsten 30 år, før kommunetallet udnyttede de muligheder, som udskiftningen så åbenlyst åbnede for. Det drejer sig om indførelsen af planmæssig drift.

I Kundby valgte Løvenskiold at indføre kobbeldriften på fæstegodset samtidig med den partielle udskiftning, dvs. i 1783.⁶⁹ Den øgede arbejdsbyrde, som indførelsen af kobbeldriften medførte, forsøgte Løvenskiold at imødegå ved at nedlægge en gård i Kundby. Jorden blev lagt til de jordløse husmænd i byen. De skulle til gengæld hjælpe bønderne med de hegn, som var nødvendige for den nye driftsform.

Men der blev også taget mere håndfaste midler i brug for at indføre kobbeldrift på landets fæstegods. Flere godsejere påbød fæsterne at følge nye driftsformer efter udskiftningen. De godsejere, der gjorde det, har formentlig følt, at de handlede i forlængelse af udskiftnings- og hegnsforordningerne.⁷⁰ Baron Løvenskiold var en af dem, som så det som sin ret at indføre en bestemt driftsform. Fæsteprotokollen viser, at baronen ikke alene indførte kobbeldrift, men at han også krævede, at fæsterne skulle overholde denne dyrkningsmådes regler.⁷¹ I Holbæk Amt var der på syv ud af tolv hovedgårde givet forskrifter til fæstebønderne om, hvorledes jorden skulle dyrkes.⁷² Mange af forskrifterne dukker dog først op omkring indgangen til 1800-tallet.

Tilsvarende forskrifter eller påbud har jeg ikke fundet for kommunetallet og universitetets fæstegods. Det er måske også en af årsagerne til, at der skulle gå så mange år fra udskiftningen, til der blev indført planmæssig drift på godset.

Forøget udbytte

Fik de gennemførte landboreformer så slet ingen effekt? Jo, da først udskiftningen mand og mand imellem var gennemført, blev der også skabt bedre muligheder for indførelsen af planmæssig drift. Og hvor dette blev indført, fremkom der også resultater i form af øget udbytte.⁷³ Det havde uheldige konsekvenser først sent at komme i gang med omlægning til planmæssig drift, sådan som det var tilfældet for kommunetallets gårde i Kundby. Da de endelig i 1800-tallet skulle til at nyde godt af det store slid, som omlægningerne var, ramte krisen landbruget.

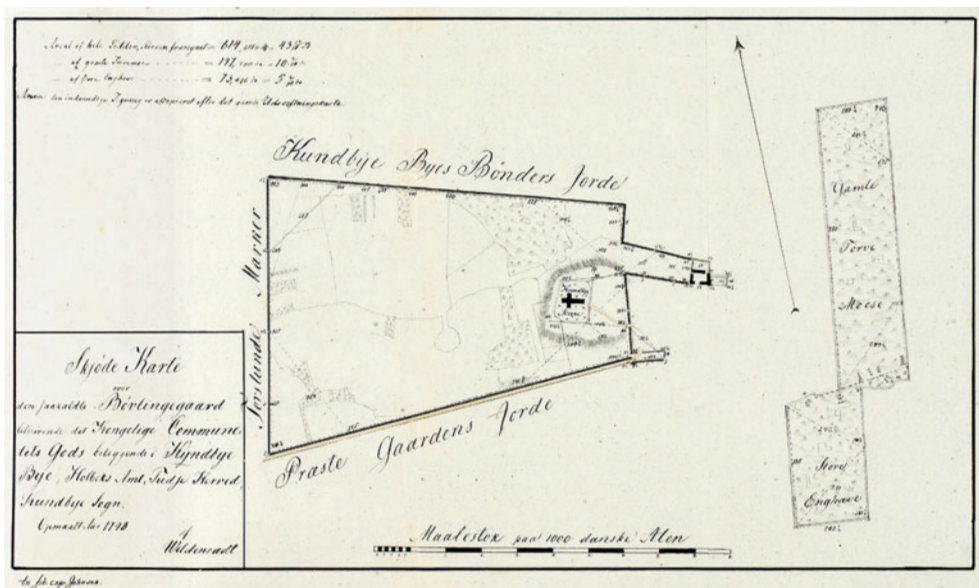
Restancer

Umiddelbart ser det ud til, at en vellykket udskiftning ikke alene havde indvirkning på høstudbyttet, men også på restancerne. I sin bog *Lykkemagerne* fra 2002 beskriver dr.phil. Palle O. Christiansen, hvordan de tidligere så velkendte restancer i fæsteafgifter i det store hele faktisk forsvandt. Det skete samtidig med, at bønderne langsomt kom til at holde flere køer og færre svin, ansætte ekstra karle og piger, fik flere markredskaber og kunne afsætte en større del af

deres produktion.⁷⁴ Godsejerne var heller ikke sene til at udnytte den nye velstand hos deres fæstebønder, så ved en ny fæsters tiltrædelse benyttede flere muligheden for at hæve afgifterne.⁷⁵

Sandt var det, at restancerne mange steder var faldende. Men det er lidt snævert at pege på udskiftningen og indførelsen af planmæssig drift som den eneste årsag. For på kommunitetet var restancerne faldende i slutningen af 1700-tallet på trods af, at kommunitetet på dette tidspunkt slet ikke havde indført planmæssig drift.⁷⁶

Figur 2. Skøde kort for Bøvlingegaard. Kommunitets gods i Kundby sogn. 1798. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

I Kundby i 1787 var f.eks. alle kommunitetets fæstebønder fri for restancer og havde været det i flere år. Det bringer os tilbage til diskussionen om, hvorvidt det var de gode priskonjunkturer eller landboreformerne alene, der gav landbruget og fæstebønderne et opsving i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. Isoleret set kan nye driftsformer ikke have haft indflydelse på kommunitetsbøndernes faldende restancer, eftersom den planmæssige drift her tilsyneladende først blev indført et stykke ind i 1800-tallet. Også grundforbedringerne og hegningen blev i Kundby sogn først indført efter, at man så faldende restancer hos kommunitetsbønderne. Så der har øjensynligt været andre årsager til de faldende restancer hos kommunitetsbønderne. Om disse årsager er gode priskonjunkturer eller noget andet, giver arkivmaterialet ikke et klart svar på. Hvis de faldende restancer havde grund i høje kornpriser, må det betyde, at kommunitetsbønderne havde et overskud af korn, som de kunne sælge videre af. Det er ikke usandsynligt, da deres landgilde ikke var lige så høj, som den var hos bønderne under andre godser, f.eks. Vognserup gods.

En fæstebonde under universitetsgodset

Læser man de forskellige fremstillinger af universitetets historie og dets godsdrift,⁷⁷ sidder man tilbage med en oplevelse af et fæstegods, som var drevet håbløst forældet og med en ledelse, der var indædt modstander af alle innovationer. Det er på mange områder sandt. Men havde dette en reel indflydelse på universitetsgodsets fæstebønder? Jeg vil her opridse forholdene for en af kommunitetsbønderne i Kundby sogn for at illustrerer under hvilke forhold, kommunitetsbønderne levede.⁷⁸

Bøvlingegaard, sådan blev den kaldt, men i Jonas Olsens fæstebrev og i den jordebog, som forvalteren førte, stod denne gård i Kundby registreret som gård nr. 4. Jonas havde den 26. april 1731 fået udstedt sit fæstebrev, som kunne dokumentere, at han overtog Bøvlingegaard efter Peder Madsen. For at blive fæster på Bøvlingegaard og dyrke de 4,2,1,1 hartkorn, som hørte til Bøvlingegaard, havde Jonas Olsen i sit fæstebrev forpligtet sig til at betale en tønne rug, to tønder byg og en tønne havre i landgilde. Dertil kom tre mark og fire skilling, som skulle betales i rede penge. Hvis Jonas Olsen så på, hvad hans naboer under Vognserup gods måtte betale i landgilde, var der ingen tvivl om, at han slap meget billigere. Nogle af naboerne måtte betale næsten dobbelt så meget i landgilde som Jonas Olsen, og så havde de endda hoveri oveni. Fra sine naboer vidste Jonas Olsen, at mange udover indfæstning og landgilde også måtte betale den forrige ejeres restancer. Det slap Jonas Olsen for. Den tidligere fæster, Peder Madsen, havde restancer for landgilde, som han ikke havde betalt, og i 1730 havde han lånt noget korn, som Jonas Olsen heller ikke behøvede at betale tilbage.

Bøvlingegaard lå inde i selve Kundby landsby lige bagved kirken. Så når Jonas Olsen trådte ud fra sin fæstegård, kiggede han direkte ud på den hatbakke, hvorpå Kundby kirke lå. Bagved kirkebakken lå hans jorder. De lå stort set samlet. Hans jorder grænsede op mod præstegårdsjorden på den ene side. Kiggede Jonas Olsen mod højre, kunne han se de jorder, der hørte under Kundby bys bønder. De af hans marker, som lå længst væk, grænsede op til jorderne i Torslunde. Vendte Jonas Olsen blikket mod sin fæstegård, så han en gård, som ikke så så skidt ud endda. Ganske vist var de tre længer, som gården bestod af, ikke i lige god stand. På den ene længe var det især taget, som trængte til reparation. Da gården blev synet det år, hvor Jonas Olsen fik sit fæstebrev, blev det vurderet, at denne længe behøvede hele ni læs langhalm og en del lægter, før taget havde den nødvendige stand. Men det havde været meget værre, før Jonas overtog gården. Året inden Jonas Olsen fik sit fæstebrev var den østre længe blevet renoveret. Hele fire af de elleve fag var for kommunitetets regning blevet opbygget. Så Jonas Olsen havde grund til at være ganske godt tilfreds, i al fald hvis han sammenlignede sig med de øvrige kommunitetsbønder i landsbyen. Hos Ole Hansen på Kannikegaard var store dele af gården helt ubrugelige, da flere fag var rådnet. Heller ikke hos Hans Jensen på Helgogaard stod det for godt til. Her skulle 16 fag repareres.

I denne fæstegård boede Jonas Olsen så med sin familie. Han havde sammen med sin kone, Kirsten Andersdatter, fået to døtre, Karen og Kirsten. Længe inden, at Jonas Olsen skulle fra Bøvlingegaard, havde døtrene giftet sig med andre gårdmænd. Jonas vidste derfor, at det hverken blev en søn eller svigersøn, der skulle overtage gården efter ham. Det var ellers tilfældet på de omkringliggende kommunitetsgårde, og det havde det også havde været på Bøvlingegaard, inden Jonas Olsen kom til. Til gengæld vidste Jonas Olsen, at hans døtre ville blive inden for kommunitetet, da de begge havde giftet sig med kommunitetsgårdmænd. Sådan var det nemlig skik og brug i Kundby sogn. Langt de fleste hentede deres ægtefæller fra en af de øvrige kommunitets- eller universitetsgårde, så disse gårde blev i nogle få slægters eje.

I 1731 såede Jonas Olsen to og en halv tønder rug, ni tønder byg, fire tønder havre og lidt ærter. Som resten af bønderne i Kundby landsby dyrkede Jonas Olsen markerne efter vangebrugets metoder. Sådan havde man gjort, lige så længe Jonas Olsen kunne huske tilbage, og det var også sådan, han dyrkede sine marker i den tid, han fæstede Bøvlingegaard. Det var ikke de store hjælpemidler, han havde til at klare markarbejdet med. Men han havde en plov, en harve og en vogn, alt sammen i brugbar stand.

På trods af, at Jonas Olsen slap for at overtage Peder Madsens restancer, lykkedes det ham dog ikke at holde restancerne fra gården. I 1735 var hans restancer på tre rigsdaler, tre mark og halvanden skilling. I årene til og med 1742

formåede Jonas Olsen ikke at få afdraget på restancerne. De voksede tværtimod lige så stille år for år, så han i 1742 skyldte kommunitetet 14 rigsdaler og otte skilling. 1743 blev et vendepunkt, hvor Jonas Olsen formåede at afdrage rigtig meget på sine restancer og fik dem helt ned på en rigsdaler, fem mark og 15 skilling. Det betød, at Jonas Olsen ikke hørte til en af de bedste bønder i sognet, men bestemt heller ikke til de ringeste. Der var kommunitetsbønder i området, som var helt fri fra restancer, men der var også flere for hvem, restancerne havde nået enorme summer. Det gjaldt f.eks. en af kommunitetsbønderne i Torslunde, hvor restancerne i 1743 var kommet over de 80 rigsdaler. Også blandt naboerne, som hørte til Vognserup, fandtes der bønder, som havde både højere og lavere restancer end Jonas Olsen. Men på trods af restancerne behøvede Jonas Olsen næppe være bange for det kunne føre til en forsidelse. For ingen af kommunitets fæstebønder havde så længe, han kunne huske tilbage, været tvunget væk fra gården. Så heldige var hans naboer under Løvenborg ikke. Her var der i Jonas Olsens tid flere, der måtte flytte fra deres gårde pga. restancer. Derfor kunne Jonas også, om liv og helbred holdt, forvente at være på Bøvlingegaard resten af sine dage. Sådan var det i al fald på de øvrige kommunitetsgårde. Her sad mange fæstebønder på deres gårde i over 30 år og endda helt op til 50 år.

Men det var ikke kun, når det kom til restancerne, at det gik den rigtige vej for Jonas Olsen. Han havde ligesom de andre kommunitetsbønder i byen formået at øge antallet af kreaturer. I 1745 havde han ti bæster, fire køer, tre stykker ungvæg, to kalve, elleve får og otte svin. Han var stadig den af kommunitetsbønderne i Kundby, som havde færrest kreaturer, men han havde dog flere, end da han fik fæstebrev på Bøvlingegaard. Han havde også betydelige flere bæster end hans naboer under Vognserup. Som de andre kommunitetsbønder måtte Jonas Olsen betale en afgift til Vognserup for at lade sine kreaturer græsse på Vognserups græsningsarealer. Joans Olsen havde formentlig gerne sluppet for denne afgift. Men Kundby var fattig på overdrev og skov, så der var ikke så mange andre græsningsmuligheder. Det var ikke kun antallet af kreaturer, der var forbedret. Også bygningerne var blevet bedre med tiden, og i 1744 betegnes Bøvlingegaard som værende i god stand.

Til at klare arbejdet på gården og køre de nødvendige ægter, havde Jonas Olsen ikke den store hjælp. De fæstebønder, som hørte under andre godser, havde mange karle og tjenestepiger til at hjælpe med arbejdet på gården, men de skulle til gengæld også forrette hoveri på hovedgården. Det slap Jonas for, og han havde derfor hverken tjenestepiger eller karle.

I de sidste år, Jonas Olsen boede på Bøvlingegaard, begyndte man langt fra Kundby at tale om reformer. Reforme, som skulle ændre måden at drive både fæste- og hovedgårde på. Der var også tale om ændringer, som skulle berøre kommunitetet, som Jonas Olsen hørte under. Men det nåede Jonas ikke at

mærke noget til. Både naboernes jorder, som hørte under Vognserup, og Jonas' egne, blev stadig dyrket efter trevangssystemet, da Jonas Olsen blev begravet den 15. februar 1767, 74 år gammel.

De reformer, som Jonas Olsen aldrig nåede at mærke noget til, kom til gengæld til at ændre meget for hans efterfølger på Bøvlingegaard, Peder Jensen. Ikke lang tid efter, Peder Jensen overtog Bøvlingegaard, begyndte de først ændringer at ske omkring ham. På Vognserup gods så bønderne i Kundby for første gang, hvordan jorden kunne dyrkes på en helt anden måde, end den de kendte. Hovedgårdsjorderne blev inddelt i ni kobler. En del af disse kobler blev brakket, og sædskiftet blev en vekslen mellem korn- og foderafgrøder. Men det var en arbejdskrævende dyrkningsmetode, for der skulle opføres hegn mellem koblerne. Så Peder Jensen har formentlig været vidne til, at hans naboer under Vognserup gods i perioder har fået ekstra hoveri for at omlægge hovedgårdsjorderne til kobbeldrift. Men det stoppede ikke ved hovedgårdsjorderne. Ikke lang tid efter blev Vognserups fæstebønder mere eller mindre frivilligt introduceret til kobbelbruget, da Løvenskiold krævede, at det også blev indført på de af Kundbys fæstejorder, som hørte under Vognserup. Det var dog stadig alt sammen noget, Peder Jensen blot var vidne til og ikke noget, som berørte hans egen drift. Men Peder Jensen skulle snart mærke, at der var nedsat landbokommissioner i København. På ganske få år blev Kundby en helt anden landsby, end den Peder Jensen kendte. Med loven i hånden krævede Løvenskiold, at Kundby blev udskiftet. Landinspektøren begyndte at måle alle byens jorde op. Ni gårde blev flyttet ud af landsbyen og ud på markerne. Der blev opført hegn omkring mange marker. Bøvlingegaard lå dog fortsat, hvor den hele tiden havde ligget og havde stadig sine marker samlet neden for kirkebakken. Men da man nåede til slutningen af 1780'erne, måtte Peder Jensen og de andre kommunitetsbønder i Kundby følge efter deres naboer under Vognserup. Nu kom der også krav om, at de skulle grave grøfter og sætte hegn. Men så mærkede Peder Jensen heller ikke mere til de nye love. Rundt om ham blev naboernes marker ganske vist inddelt i kobler og på vej ind i 1790'erne forsvandt de smalle markstrimler helt fra Vognserups fæstebønders jorde. Peder Jensen fortsatte med at dyrke sine jorde, som han altid havde gjort. Så da han fejrede århundredeårsskiftet, var alt omkring ham forandret. Rundt om ham blev jorderne dyrket på nye måder, Kundby så helt anderledes ud end dengang, han overtog gården efter Jonas Olsen. Men da de nye hegn var klaret og grøfterne gravet, ja så fortsatte Peder Jensens dagligdag som før.

Et fæstegods med de rette forudsætninger?

Lempelige fæsteforhold er af flere historikere blevet anset for en væsentlig del af grundlaget for et produktivt og innovativt fæstegods. Kommunitetet og universitetets fæstebønder havde meget fordelagtige fæsteforhold sammenlignet

med fæstebønder under de traditionelle godser. Var det så ikke på universitetet og kommunitetets fæstegods, at man kunne forvente at finde innovative driftsformer? Havde dette gods ikke de helt rette forudsætning for et produktivt og velstående fæstegods?

Et gods uden hovedgårde

Jeg har tidligere arbejdet med det bornholmske landbrug i 1700- og 1800-tallet. Gårdmændene havde her siden 1744 været selvejere. Mange har hævdet, at det skulle være et af grundlagene for landbrugets økonomiske og sociale fremgang i 1800-tallet. Hvis det virkelig var tilfældet, burde det være på Bornholm, at man i denne periode ville finde de største landbrusmæssige innovationer. Her havde bønderne selveje og var hoverifrie. De havde derved allerede de forudsætninger, som resten af landet fik gennem landboreformerne. Men efter en gennemgang af driften på de bornholmske gårde sammenlignet med de nøgleinnovationer, som blev indført i dansk landbrug i 1700- og 1800-tallet blev konklusionen, at Bornholm ikke var et skridt foran resten af Danmark. Tværtimod. De bornholmske bønder manglede hovedgårde, som havde viden og interesse i at indføre innovationer og nye driftsmetoder både på hovedgårdsjorderne og hos fæstebønderne.⁷⁹

Der er på flere måder langt fra de bornholmske selvejerbønder til kommunitetsbønderne i Kundby sogn. Og så alligevel ikke. På langt de fleste godser havde man i anden halvdel af 1700-tallet på baggrund af de stærkt stigende kornpriser flyttet hovedvægten i driften fra bondegårdene og til hovedgårdene. Det skete gennem øget hoveri, hvilket var med til at øge indtjeningen. På hovedgårdsjorderne var det langt nemmere at indføre nye driftsformer. Her slap man for fæstebøndernes modstand mod innovationer. Herved fik man introduceret nye driftsformer for fæstebønderne. Det har formentlig været en fordel, når tilsvarende innovationer skulle indføres på fæstegodset, selvom det til tider stadig måtte tvinges igennem på fæstegodset. Kommunitetets og universitetets gods bestod af spredtliggende bøndergårde uden hovedgårde. Der var derfor ikke nogen mulighed for at flytte hovedvægten af driften over på en hovedgård. Der var heller ikke en hovedgård til at gå foran med nye innovationer. Dette har uden tvivl haft konsekvenser for, hvor rentabelt og effektivt universitetet og kommunitetets fæstegods blev drevet.

Initiativ fra fæstebønderne

Betød det, at universitetets og kommunitetets fæstebønder havde det ringere end andre fæstebønder? Nej, det var på ingen måde tilfældet. Ganske vist blev de ressourcer, som var til stede ikke fuldt udnyttet. Men det betød ikke, at bønderne i det daglige led nød. De meget lempelige fæsteforhold, de levede un-

der, gjorde, at de på mange områder havde det bedre end de ordinære godsers fæstebønder.

Nye driftsformer krævede en stor arbejdsindsats fra fæstebøndernes side, og uden forudsætningen for at se belønningen for dette slid har en stor del af tidens driftsmæssige innovationer ikke virket særligt attraktive for fæstebønderne. Kiggede universitetsgodsets fæstebønder over skellet til deres naboer, som var fæstebønder under almindelige godsejere, fik de derfor formentlig først og fremmest øje på den øgede arbejdsbyrde, der blev pålagt naboerne, når deres godsejere krævede indførsel af nye driftsformer på fæstegodset. Det hårde slid med grundforbedring og hegning gav først afkast flere år efter, arbejdet var færdigt. De driftsmæssige innovationer har derfor næppe været attraktive for universitetsgodsets bønder, hvorfor de heller ikke har vist initiativ i den retning.

Når gode konjunkturer bliver en hæmsko

Initiativet til at indføre innovationer og bedre driftsformer skulle introduceres ovenfra. Initiativet kom ikke fra fæstebønderne selv. På universitetsgodset udeblev initiativet. Dette fæstegods indeholdt ellers mange ressourcer. Det hang sammen med, at fæstebønderne her ikke var tynget af store byrder i form af høj landgilde eller hoveri. De skulle derfor både arbejdsmæssigt og økonomiske have haft overskud til at indføre innovationer. Men professorerne, der besad universitetsgodset, var ikke uddannet til at drive landbrug. Deres hovedbeskæftigelse var at tilegne og videregive teoretisk viden. Dette har uden tvivl haft en betydning. Men fæstegodset var dog deres levebrød, kunne man indvende. Andre godsejere indførte jo netop nye driftsformer for at forbedre deres indtjening. Dette er sandt, men på universitetets og kommunitetets fæstegods var der tale om et paradoks. På den ene side var de stærkt stigende kornpriser i anden halvdel af 1700-tallet en vigtig forudsætning for at gennemføre landboreformer i almindelighed og på universitetsgodset. På den anden side medførte prisstigningerne en stadig forbedret indtjening for corporabesidderne for den del af kornet, som de kunne sælge på markedet. Dette gjorde professorerne særdeles modvillige over for tanker om at gennemføre reformer, der kunne true coporasystemets eksistens. Så for universitetsgodsets vedkommende blev prisstigningerne det, som blokerede for nye innovationer i stedet for at bane vejen for nye initiativer. Dermed adskiller universitetsgodset sig markant fra andre gods i Danmark. De gode priser på landbrugsprodukter i slutningen af 1700-tallet gjorde, at kommunitetets- og universitetsgodset blev et gods fanget i en tidslomme. En tidslomme, som hverken professorerne eller fæstebønderne ønskede at bryde ud af.

Men når både universitetsgodsets ledelse og dets fæstebønder trivedes under de vilkår, der havde været gældende i så mange år, hvorfor så ændre dem?

Ja, dette synes også at være professorernes tanke. Men der var en helt klar taber i det spil, og det var universitetet. Specielt corporasystemet blokerede for ansættelser af nye lærere, bedre undervisning og flere studerende. De reformer af universitetet, som var blevet gennemført i 1600-tallet, havde minimeret fællesgodset kraftigt. Det skete til fordel for professorernes corporagods, så størstedelen af det overskud, som universitetsgodset kastede af sig, ikke kom selve universitetet til gavn. Det overskud, som de gode priskonjunkturer skabte, gik direkte i professorernes lommer. Skulle der oprettes flere lærestole, og optages flere studerende, ville det betyde, at nogle af de eksisterende professorer skulle afgive dele af deres corporagods. Det var de ikke villige til. Dette forhold har utvivlsomt også været bestemmende for mange professorers indstilling til forslaget om oprettelse af nye lærestole.⁸⁰ Derfor var de få nye professorer, som blev ansat i slutningen af 1700-tallet, ikke lønnet af corporagods, men først og fremmest af den kongelige kasse.

Men corporasystemet behøvede vel ikke at blokere for alle innovationer? Nej, professorerne kunne sagtens have taget initiativ til at indføre de driftsmæssige forbedringer, som ikke direkte ville berøre coporasystemet. Det samme gælder kommunitetet, som jo ikke var en del af coporasystemet og derfor ikke direkte truede professorernes lønningssystem. Men konsistorium havde berøringsangst over for alle former for innovationer og reformer, som kunne påvirke deres jordegods. De var klar over, at mange reformer og innovationer hang uløseligt sammen, og åbnede de først op for nogle af de nye tiltag, ville der hurtigt følge mere med. Derfor modsatte de sig enhver form for innovation og reformer både på universitetets og på kommunitetets fæstegods for at bevare den gode indtjening på corporagodset.

Ser man på universitetet og kommunitetets fæstegods omkring 1790, finder man ikke fæstegods, som er gået helt bagud af dansen. Dette skyldes ikke universitetet, men lovgivningen om lodsejernes ret til at kræve jorderne i en landsby udskiftet. Derfor haltede universitetsgodset heller ikke så langt bagefter de øvrige fæstebønder, når det gjaldt udskiftning. Det kunne man ellers forvente, når man betragter universitetets protester mod reformlovgivning. Universitetet gennemførte kun de reformer, som det var tvunget til gennem lovgivningen. Lovgivning kunne bane vejen for nye driftsformer, men hverken tvinge fæstebønder eller godsejere til at gennemføre dem. Derfor bliver kobbeldbruget heller ikke indført på universitetsgodset umiddelbart efter udskiftning, hegning og jordforbedring, selvom disse ting netop var grundlaget for kobbeldbrugets gennemførelse. Nye og forbedrede driftsformer dukkede først op på skolegodset på den anden side af 1800-tallet.

At drage sammenligninger

I denne artikel har jeg sat fokus på Kundby sogn. På den baggrund har jeg draget paralleller mellem de godser, som havde fæstegods i Kundby sogn, og universitetsgodset. Dette får universitetsgodset til at fremstå som meget forældet, specielt når det angår indførelsen af ny driftsmetoder. Det er i denne sammenhæng vigtigt at pointere, at mange af de godsejere, som havde fæstegods i Kundby sogn, var hurtige til at indføre nye driftsformer. Selvom universitetet sammenlignet med mange af de øvrige sjællandske godser var sent ude med at indføre nye driftsformer, fandtes der også godser, hvor fæstebønderne lå i fællesskab med gamle driftsformer langt inde i 1800-tallet. F.eks. blev Vedbygårds fæstebønder i Løve herred først udskiftet i 1831.⁸¹

Universitetet efter reformerne

Da reformerne langt om længe blev gennemført på universitetet, var de en succes. I 1814 blev universitetet pålagt at overtage alle de lønninger, staten tidligere havde betalt. Inddragelsen af corpora gjorde, at universitetet ud over at overtage lønningerne også kunne udvide lærerstaben. Det på trods af, at alt corpora på dette tidspunkt endnu ikke var inddraget. Det er her vigtigt at have i mente, at kommunetet på dette tidspunkt stadig overførte dele af sit overskud til universitetet. Men så kom landbrugskrisen. Universitetet fik pludselig markant ringere indtægter pga. de meget lave kapitelstakster, og heller ikke bønderne var i stand til at betale deres afgifter. Det var medvirkede til en meget ringe indkomst for universitetet. Staten måtte træde til med økonomisk hjælp til lønninger. De professorer, som i sin tid kæmpede imod corporas ophævelse, var nu alle døde. De professorer, som i 1820'erne var undervisere på universitetet, må have prist sig lykkelig for, at deres løn ikke længere var direkte afhængig af priskonjunkturerne og fæstebøndernes evne til at betale deres afgifter. De nu var sikret en fast pengeløn uafhængig af prisfald på landbrugsprodukter. I slutningen af 1820'erne, da krisen var ved at være overstået, begyndte universitetsgodset igen at give overskud. Da man nærmede sig midten af 1800-tallet, var universitetet i stand til at lønne 40 lærere.⁸² Det må siges at være en stor ændring i forhold til slutningen af 1700-tallet, hvor universitetets gods pga. coporasystemet blot var i stand til at lønne 15 professorer.

Langsomt, men sikkert, blev universitetets drift baseret på indtægterne fra en kapital, der var anbragt i gods og tiender. Ved siden af godskapitalen oparbejdede universitet i 1800-tallet også en pengekapital, hvor det overskud, som tidligere udelukkende kom professorerne til gode, blev anbragt. Skønt universitetet op igennem 1800-tallet afhændede dele af fæstegodset, var det stadig fæstegodset, som var det økonomiske grundlag for både universitet og kommunitet. Først i 1870, da konjunkturerne igen var uheldige, og universitetets

økonomiske behov var vokset kraftigt pga. en stor tilgang af studerende, var jordegodset ikke længere i stand til at udgøre det økonomiske grundlag for universitetet.

1800-tallet blev derfor det århundrede, hvor universitetet takket være reformerne i slutningen af 1700-tallet fik mulighed for at indhente det, som det udviklingsmæssigt havde tabt på corporastystemet. Det blev også i 1800-tallet, at flere fæstebønder under universitetet fik papir på deres arvefæste og siden blev selvejere. Ved udgangen af 1844 var 385 af universitetets 402 gårde overgået til arvefæste. Det samme gjaldt for 277 af de 296 huse med jord og 55 af de 76 jordløse huse.⁸³

Konklusion

Fæsterbønderne under kommunitetet og universitetet havde til sammenligning med fæstebønderne under de ordinære godser langt bedre forhold. Deres landgilde var moderat, og de var ikke tynget af hoveri. Deres gårde var i en stand, som var forventeligt for tiden, og deres hartkorn lå på linje med mange andre fæstebønders. Også universitetets professorer havde særdeles fordelagtige forhold. Med corporasystemet var de sikret en ualmindelig god indtjening, som voksede i takt med de gode konjunkturer. Denne gode indtjening fik professorerne til indædt at bekæmpe enhver reformtanke, der kunne true coporasystemet. Det skabte en magtkamp mellem de forskellige landbokommissioner og professorerne. En kamp, som professorerne tabte. Corporasystemet blev opløst og professorerne flyttet over på en fast pengeløn. De reformer, som flere år tidligere var påbegyndt på landets ordinære godser, kunne nu også gennemføres på universitetets og kommunitetets gods. Overskuddet fra jordegodset gik nu ikke længe til professorerne personlige lønninger, men kom selve universitetet til gode og skabte forbedrede forhold for undervisning og studerende. Det potentiale, som længe havde ligget gemt i et gods, hvor hoveriet var begrænset til nogle ægter og en lav landgilde, blev udnyttet i 1800-tallet. Indførelsen af nye driftsformer gav både fæstebønder og skolegodset øget indtjening. Det betød, at det også op igennem 1800-tallet var ganske godt at være fæstebonde under universitetet og kommunitetet.

Noter

1. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 110.
2. Henning Matzen, 1879 s. 335.
3. RA KU. 22.01.10.
4. RA Rtk. 431.1. Kommissionen til Landvæsenets forbedring 1757-67. Kgl. Reskripter.
5. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 51.

6. Svend Ellehøj og Grane (red.), 1980 bd. IV s. 56.
7. Jac. Baden (red.), 1793-1801 8. årg. 3. hefte. s. 108.
8. Ibid.
9. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 85.
10. Under planens udførelse blev det dog en kommission og ikke Rentekammeret, der fik overdraget administrationen.
11. Jac. Baden (red.), 1793-1801 4. årg. 2. hefte.
12. Ibid.
13. Jac. Baden (red.), 1793-1801 5 årg. 1. hefter 1797.
14. Ibid.
15. Jac. Baden (red.), 1793-1801 4. årg. 2. hefte s. 60 ff.
16. Ibid.
17. Henning Matzen, 1879 s. 284.
18. Henning Matzen, 1879 s. 285. Ellehøj og Grane (red.), 1980 bd. IV s. 95.
19. Jac. Baden (red.), 1793-1801 4. årg. 2. hefte s. 60ff.
20. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 100.
21. Fridlev Skubbeltrang, 1978 s. 292.
22. G. Begtrup, 1803 bd. I s. 308.
23. Jac. Baden (red.), 1793-1801 4. årg. 2. hefte 60 ff.
24. G. Begtrup, 1803 bd. I s. 315.
25. Jac. Baden (red.), 1793-1801 4. årg. 2. hefte s. 60 ff.
26. Ibid.
27. RA Rtk. 436.58. Sager vedr. hegn og grundforbedring 1791-1806.
28. G. Begtrup, 1803 bd. II s. 506-511.
29. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 110.
30. Jac. Baden (red.), 1793-1801 4. årg. 2. hefte s. 60 ff.
31. G. Begtrup, 1803 Bd. I s. 96.
32. RA Rtk. 436.58. Sager vedr. hegn og grundforbedring. Ellehøj og Grane (red), 1980 Bd. IV. s. 103.
33. Jac. Baden (red.), 1793-1801 4. årg. 2. hefte s. 60 ff.
34. Jac. Baden (red.), 1793-1801 4. årg. 2. hefte s. 60 ff.
35. Jac. Baden (red.), 1793-1801 3 årg.
36. Mogens Thøgersen i: Ellehøj og Grane (red.) 1980 bd. IV s. 126.
37. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 118.
38. Henning Matzen, 1879 s. 337.
39. Ibid.
40. Hector F. Janson, 1787 s. 8 ff.
41. Ibid.
42. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 114.
43. RA Rtk. 2485.22. Læg Baroniet Løvenborg.

44. Vensild, 1970 s. 12.
45. Korsgaard, 2000 s. 94.
46. Korsgaard, 2000 s. 94.
47. LA Aggersvolds gods. Jordebøgerne fra 1782-1788. I 1782 var Aggersvolds fæstegårde ikke udskiftet. Udskiftningen er derfor sket imellem 1782 og 1788.
48. Østrup blev udskiftet med ren stjerneform, men måtte omskiftes i 1819.
49. Vensild, 1970 s. 34.
50. Vensild, 1970 s. 97.
51. Baden (red.), 1793-1801 8. årg. 3. hefte.
52. Korsgaard, 2000 s. 94.
53. RA KU 22.11.01. Kommunitetets økonomiske sekretariatssager. Oeconomus, indkomne sager og koncepter.
54. LA Kommunitetet Sjælland. Godsforvaltningen. IV 3-1 Jordebog 1785.
55. Hentze, 1974 s. 58.
56. Hans Jensen, 1936 s. 248-249.
57. RA KU 18.16.02. Den centrale økonomiske forvaltning. Regnskaber.
58. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 95.
59. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 98.
60. Korsgaard, 2000 s. 94-100.
61. Begtrup, 1803 bd. I s. 317.
62. G. Baden (red.), 1793-1801 4. årg. 2. hefte s. 60 ff.
63. LA IV 3-7 Københavns Universitets Gods. IV Godsforvalter distrikt.
64. LA Kommunitetet Sjælland. IV 3-18 Udskiftningsager.
65. Ibid.
66. LA Kommunitetet Sjælland. Godsforvaltningen. IV 3/7-9 Kommunitetets "Carter" Holbæk amt.
67. RA Rtk. 352.182. Tabellariske oversigter over høstens udfald. G. Begtrup, 1803 Bd. I. s. 420. Arne Hentze, 1974 s. 116.
68. RA KU 22.11.01. Kommunitetets økonomiske sekretariatssager. Skødeprotokol.
69. LA Løvenborg godsarkiv. Læg Kundby sogn.
70. Arne Hentze, 1974 s. 90.
71. Arne Hentze, 1974 s. 71 og LA Vognserup gods. Fæsteprotokol 1776-1874.
72. Arne Hentze, 1974 s. 94.
73. G. Begtrup, 1803 bd. I s. 309.
74. Palle Ove Christiansen, 2002 s.221.
75. Palle Ove Christiansen, 2002 s. 221.
76. RA KU Restancelister og jordebøger. LA. KU: Restancelister og Jordebøger.

77. Henning Matzen, 1879, William Norvin, 1937-1940, Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980.
78. Nedenstående er skrevet ud fra en gennemgang af kirkebøger og folketællinger fra Kundby sogn. Undersøgelserforretninger (RA .KU. 23.05.02-03), Jordebøger (RA. KU. 23.05.04, 23.03.80. LA. Kommunitetet Sjælland IV 3-1), Skifteprotokoller og Div. Fæstesager (LA. Københavns Universitets gods II Forvalterdistrikt. U. nr. Skifteprotokoller. II 3/8-10 Div. Godssager. Kommunitetet Sjælland IV 1-10 Div. Fæstesager.), Jordebøger og Restancelister fra LA Løvenborg godsarkiv og Vognserup Godsarkiv.
79. Britt-Mari Pedersen, Bornholms Landbrug 1744-1850. Upubliceret.
80. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 79.
81. Korsgaard, 2000 s. 99.
82. Svend Ellehøj og Leif Grane (red.), 1980 bd. IV s. 118.
83. Svend Ellehøj og Leif Grane (red), 1980 bd. IV. s. 110.

Litteratur

- Jac. Baden (red.): *Kjøbenhavns Universitets-Journal*. 1793-1801.
- Gregers Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark I-II*. København 1803.
- Palle Ove Christiansen: *Lykkemagerne*. København 2002.
- Svend Ellehøj og Leif Grane (red): *Københavns universitet* bd. I-XIV. København 1980.
- Arne Hentze: Planmæssig drift på fæstegodset i Holbæk, Sorø og Præstø amter ca. 1790-1840. *Bol og By* nr. 8. København 1974.
- Hector Friederich Janson: *Beskrivelse over samtlige det Kongelige Universitetæt i Kjøbenhavn tilhørende Midler og Indkomster*. København 1787.
- Hans Jensen: *Dansk jordpolitik 1757-1919*. København 1936.
- Svend Jespersen: *Studier i Danmarks bønderbygninger*. København 1961.
- Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitetets Retshistorie*. København 1879.
- William Norvin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder I-II*. København 1937-1940.
- Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske Landbosamfund 1500-1800*. Odense 1978.
- Hanne Valsø Vensild: *Udskiftningen på bøndergodset på baroniet Løvenborg i Holbæk amt*. København 1970.

Arkivalier m.v.

Rigsarkivet (RA), Københavns Universitet (KU)

18.16.02-03 Jordebøger m.m. over Corporagodset
22.01.01-14 Oeconomus, indkomne sager og koncepter
22.11.01-02 Kommunitetet, skøder og kort, Kommunitetets regnskaber
23.03.73-81 Kommunitetets regnskaber
23.05.01-04 Kommunitetets regnskaber

Rigsarkivet (RA), Rentekammeret (Rtk.)

2485.22 Læg Baroniet Løvenborg.
431.1 Kommissionen til Landvæsenets Forbedring 1757-67
436.58 Sager vedr. hegn og grundforbedring 1791-1806.
Indberetning om øde og nedlagte bøndergårde. Sjælland og Møn.
Indkomne forslag nr. 3
352.182 Tabellariske oversigter over høstens udfald.

Landsarkivet for Sjælland (LA), Københavns Universitets gods. II Forvalterdistrikt

II 3-1 Jordebøger
II 3/8-10 Div. Godssager.
U. nr. Skifteprotokoller.

Landsarkivet for Sjælland (LA), Godsforvaltningen

IV 3-1 Jordebøger.
IV 3/7-9 Kommunitetets "Carter" Holbæk amt.
IV 1-10 Div. Fæstesager.
IV 3-18 Udskiftningssager.

Landsarkivet for Sjælland (LA), Aggersvolds Gods

Jordebog 1736-1894, Skifteprotokol

Landsarkivet for Sjælland (LA), Kirkebøger: Kundby sogn

Landsarkivet for Sjælland (LA), Folketællinger: Kundby 1771, 1787 og 1801

Upubliceret materiale

Afskrifter af udvalgte kirkebøger, skifteprotokoller og folketællinger.
Lokalhistorisk Selskab. 1994.
Britt-Mari Pedersen: *Bornholms Landbrug 1744-1850.*

Summary

For almost 350 years the economic basis of Copenhagen University was tenants holdings. The yield from most of this property, called *corpora*, was used to pay professors' salaries. A smaller part, called *kommunitet*, mainly funded the hall of residence Regensen. Good market conditions helped to give the professors a higher income from their *corpora* and they wished to keep this form of payment at all costs. However, an important precondition for implementing the agrarian reforms on the university lands was the abolition of *corpora*. The professors therefore fought tooth and nail against any idea of reform. In 1795 a plan for the implementation of the reforms on university lands was drawn up and the law on *corpora* was repealed in 1796. After this the reforms were implemented on the university land. This was considerably later than on the ordinary estates of the country. However, even before this the university had not quite been able to stop reform developments. Legislation in 1781 made it possible for a plot-owner to demand from the other plot-owners that the land was enclosed (i.e. strip holdings were exchanged for one unified, enclosed holding). A number of the university holdings had therefore already been enclosed before the *corpora* law was rescinded.

The tenant farmers who belonged under the university and paid *kommunitet* had easier conditions than the other tenant farmers in the country. They had no corvée labour obligations and their manorial dues were moderate. So despite the fact that the university was able to delay the development which, with better farming methods, could increase earnings for the tenant farmers, this was of no great importance to the tenants.

What was most affected by the professors' opposition to the reforms was the university itself. All surplus went directly to the professors' salaries. This prevented new professors from being engaged and paid by the tenancies. The resistance to the abolition of *corpora* therefore trapped the university in a time warp.

After the abolition of *corpora* and the implementation of the agrarian reforms the university's tenancies were able to pay 40 teachers as against the former 15 under the *corpora* system.

Forfatter

Britt Ege Bak, født 1974, er cand. mag. i historie. Skrev i 2007 kandidatspecialet *Et anderledes fæstegods - universitet og kommunitetets fæstegods i 1700-tallet*.